

ПОНЯТТЯ ТА РІЗНОВИДИ ГАРАНТІЙ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКОНОТВОРЧОСТІ ТА ПОЛІТИЧНОГО ПЛЮРАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

THE CONCEPT AND VARIETIES OF GUARANTEES OF INTERACTION OF LEGISLATION AND POLITICAL PLURALISM IN UKRAINE

Шапран Ю.В., аспірантка кафедри теорії права та держави
юридичного факультету

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У роботі автором підсумовано високий рівень наукової та практичної потреби дослідження поняття та різновидів гарантій взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в Україні. Підсумовано, що гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в наукових дослідженнях розкриваються досить епізодично й абстрактно, переважно крізь призму характеристики стану політичного плюралізму в Україні або впливу політичних факторів на вітчизняну законотворчість. Нині в політичній науці представлено широке коло наукових досліджень стану політичного плюралізму в Україні та його впливу на законотворчість, водночас наявними є лише поодинокі правові дослідження саме питань їх взаємодії, в тому числі й крізь призму відповідних гарантій такої взаємодії. Вказане зумовлено досить стрімким і не завжди послідовним становленням політичної системи в Україні, що викликало підвищений інтерес зі сторони вчених – представників політичних наук, які намагались дослідити проблеми й перспективи посилення політичного плюралізму, особливо в умовах розбудови України як демократичної держави, впровадження та розвитку інститутів прямої та представницької демократії, підвищення рівня політичної культури суспільства, розбудови політичної системи в цілому.

На підставі аналізу доктринальних підходів до характеристики гарантій взаємодії законотворчості й політичного плюралізму розкрито доктринальне розуміння гарантій взаємодії законотворчості й політичного плюралізму, а також на підставі аналізу вітчизняної практики взаємодії законотворчості й політичного плюралізму узагальнено їх різновиди.

Доведено, що гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму – це: законодавчо закріплені засоби поєднання законотворчості й політичного плюралізму, їх функціонування на засадах реалізації прав і свобод громадян, охорони правопорядку, інтересів суспільства й держави; засоби забезпечення взаємного функціонування законотворчості й політичного плюралізму; система різноманітних факторів, що забезпечують матеріальне й процесуальне поєднання законотворчості й політичного плюралізму тощо.

Виокремлено й схарактеризовано гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в Україні, які узагальнено в межах ідеолого-доктринальних та організаційно-правових.

Ключові слова: правоутворення, законотворчість, правотворча політика, політичний плюралізм, гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму.

The author summarizes the high level of scientific and practical demand for the study of the concept and types of guarantees of the interaction of lawmaking and political pluralism in Ukraine. It is concluded that the guarantees of the interaction of lawmaking and political pluralism in research are revealed quite sporadically and abstractly, mainly through the prism of the characteristics of the state of political pluralism in Ukraine or the influence of political factors on domestic lawmaking. Today, political science presents a wide range of scientific studies of the state of political pluralism in Ukraine and its impact on lawmaking, while there are only a few legal studies of their interaction, including through the prism of appropriate guarantees of such interaction. This is due to the rather rapid and not always consistent formation of the political system in Ukraine, which aroused increased interest from scholars – representatives of political science, who tried to explore the problems and prospects of strengthening political pluralism, especially in Ukraine as a democracy, introduction and development of direct and representative democracy, raising the level of political culture of society, building the political system as a whole.

Based on the analysis of doctrinal approaches to the characteristics of guarantees of interaction of law-making and political pluralism, the doctrinal understanding of guarantees of interaction of law-making and political pluralism is revealed, and their varieties are generalized on the basis of analysis of domestic practice of interaction of law-making and political pluralism.

It is proved that guarantees of interaction of law-making and political pluralism are: legally fixed means of combination of law-making and political pluralism, their functioning on the basis of realization of rights and freedoms of citizens, protection of law and order, interests of society and state; means of ensuring the mutual functioning of law-making and political pluralism; a system of various factors that provide a material and procedural combination of lawmaking and political pluralism, etc.

The guarantees of the interaction of law-making and political pluralism in Ukraine, which are generalized within the ideological-doctrinal and organizational-legal ones, are singled out and characterized.

Key words: law-formation, law-making, law-making policy, political pluralism, guarantees of interaction of legislation and political pluralism.

Вступ. Гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в наукових дослідженнях розкриваються досить епізодично й абстрактно, переважно крізь призму характеристики стану політичного плюралізму в Україні або впливу політичних факторів на вітчизняну законотворчість. Нині в політичній науці представлено широке коло наукових досліджень стану політичного плюралізму в Україні та його впливу на законотворчість, водночас наявними є лише поодинокі правові дослідження саме питань їх взаємодії, в тому числі й крізь призму відповідних гарантій такої взаємодії. Вказане зумовлене досить стрімким і не завжди послідовним становленням політичної системи в Україні, що викликало підвищений інтерес зі сторони вчених – представників політичних наук, які намагались дослідити проблеми й перспективи посилення політичного плюралізму, особливо в умовах розбудови України як демократичної держави, впровадження та роз-

витку інститутів прямої та представницької демократії, підвищення рівня політичної культури суспільства, розбудови політичної системи в цілому. Натомість проблема законотворчості вказаними вченими досліджувалась виключно крізь призму загального процесу розвитку політичної сфери життєдіяльності суспільства, де законотворчість виступає умовою та сферою прояву політичного плюралізму, об'єктом вдосконалення в аспекті поширення політичного плюралізму на процес творення закону.

У результаті нині стан дослідження питань гарантій взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в Україні, в тому числі і їх поняттєвого розуміння та різновидів, відзначається:

– по-перше, надмірною насиченістю досліджень політико-правових аспектів політичного плюралізму, що представлено переважно працями вчених – представників політичних наук;

– по-друге, епізодичністю та традиційністю наукових досліджень законотворчості як явища позаполітичного плану, що є засобом соціальних трансформацій у суспільстві, будучи забезпеченим і гарантованим державою;

– по-третє, дефіцитом саме сучасних концептуальних уявлень про гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму, що дозволили б:

а) сформувані єдині цілісні й обґрунтовані підходи до побудови оптимальної та суспільно потрібної моделі їх взаємодії;

б) максимально реалізувати їх функціональний потенціал у сучасних умовах розбудови політичної системи, діяльності системи суб'єктів, котрі здійснюють законотворчість або впливають на її здійснення, удосконалення системи вітчизняного законодавства.

Мета статті. З урахуванням вказаного вище, відзначаючи високий рівень наукової та практичної потреби дослідження теоретико-правових і практичних аспектів гарантій взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в Україні, вважаємо за доцільне в науковій роботі: розкрити доктринальне розуміння гарантій взаємодії законотворчості й політичного плюралізму, а також на підставі аналізу вітчизняної практики взаємодії законотворчості й політичного плюралізму узагальнити їх різновиди.

Основна частина. У сучасних демократичних державах світу політичний плюралізм є одним із головних принципів, що дозволяє говорити про його вплив, його поширеність на всі сфери суспільного життя, включаючи й правову. Досвід взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в таких країнах виявляється насамперед у гарантіях реалізації можливостей суб'єктам законотворчості або суб'єктам, що беруть участь у законотворчості, які їм надає політичний плюралізм. Закріплення принципу політичного плюралізму фактично визначає необхідність визначення відповідних гарантій. Такі гарантії можуть також бути й закріплені конституційно, зокрема в положеннях ст. 15 Конституції України в загальному вигляді закріплено, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності [1]. В етимологічних джерелах української мови словом «гарантія» (в множині – «гарантії») позначається «поручка в чомусь, забезпечення чого-небудь; умови, що забезпечують успіх чого-небудь» [2]; передбачене законом чи певною угодою зобов'язання [3, с. 222]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови (2005 р.) навіть наводиться визначення поняття юридичної гарантії, під якими пропонується розуміти законодавчо закріплені засоби охорони прав і свобод громадян, засоби їх реалізації, а також засоби охорони правопорядку, інтересів суспільства й держави [3, с. 222]. Відповідно до зазначеного підходу характеризує поняття «гарантії правові» й В.Ф. Погорілко, включаючи визначення вказаного поняття в зміст вітчизняної Юридичної енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученка. Так, гарантії правові є встановленими законом засобами забезпечення використання, дотримання, виконання та застосування норм права. Також вченим пропонується включити у визначення поняття «гарантії правові»:

– їх поділ на різновиди (нормативно-правові, що також поділяються на матеріальні й процесуальні, а також організаційно-правові);

– особливості їх дії, яка спрямована передусім на забезпечення конституційного ладу, верховенства права, конституції та закону, утвердження правопорядку, охорону прав і свобод людини й громадянина, здійснення прямого народовладдя, державної влади й місцевого самоврядування [4, с. 578].

У навчальній юридичній літературі «юридичні гарантії» визначаються як система різноманітних чинників, що забезпечують конкретне правове становище суб'єктів права, можливість реалізації ними своїх прав [5, с. 202],

закріплюються за допомогою системи норм права й принципів, які встановлюють умови й вимоги щодо додержання прав, свобод і законних інтересів громадян [6, с. 127], покликани забезпечити формування та функціонування системи юридичних механізмів задля реалізації положень законів [7, с. 135]. Взаємодія законотворчості й політичного плюралізму як проблематика сучасної юридичної практики й функціонування політичної системи, що органічно є взаємопов'язаними феноменами, на нашу думку, забезпечується виключно завдяки відповідним гарантіям. Гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму мають складний, багатоаспектний і багатопроявний характер, що зумовлюється складністю самого феномену юридичних гарантій, багатомовністю взаємодії законотворчості й політичного плюралізму, практичною значущістю їх взаємодії. На нашу думку, гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму – це:

– законодавчо закріплені засоби поєднання законотворчості й політичного плюралізму, їх функціонування на засадах реалізації прав і свобод громадян, охорони правопорядку, інтересів суспільства й держави;

– засоби забезпечення взаємного функціонування законотворчості й політичного плюралізму, пов'язаного з досягненням конкретного результату щодо створення умов для здійснення законотворчості й розбудови політичної системи на засадах політичного плюралізму;

– система різноманітних факторів, що забезпечують матеріальне й процесуальне поєднання законотворчості й політичного плюралізму;

– комплекс законодавчо закріплених умов і вимог щодо взаємного функціонування законотворчості й політичного плюралізму, покликаних забезпечити формування та функціонування системи юридичних механізмів задля здійснення законотворчості й розбудови політичного плюралізму;

– коло обов'язків держави щодо забезпечення здійснення законотворчості й посилення політичного плюралізму тощо.

Традиційно юридичні гарантії визначаються в літературі як системне явище, елементи якого взаємопов'язані, мають спільну природу й сутність, можуть бути класифіковані. Традиційно вченими до різновидів юридичних гарантій відносяться:

а) економічні, політичні, ідеологічні, юридичні й громадські [8, с. 166];

б) економічні, юридичні й суспільні [9, с. 155];

в) сукупність норм права, система яких формує правовий механізм реалізації положень законодавчих актів [10, с. 43].

У сучасних енциклопедичних джерелах гарантії в праві переважно визначаються крізь призму розуміння гарантій забезпечення прав людини, водночас в основу їх визначення закладається ідея їх структурної будови, елементами якої є сукупність правових норм та інститутів права, а вже їх зміст буде стосуватись відповідної сфери правового впливу. У такому випадку йдеться про сферу правового гарантування прав людини [11, с. 555].

З огляду на вказане вище, відзначаючи принципову роль гарантій взаємодії законотворчості й політичного плюралізму, що є основою розбудови України як правової соціальної держави, формування громадянського суспільства, вважаємо за доцільне узагальнити й схарактеризувати гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в Україні. Задля виконання поставленого завдання важливо узагальнити гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в Україні в залежності від сутності й функціонального призначення:

1. Ідеолого-доктринальні гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму, які є комплексом світоглядно й науково обґрунтованих умов, вимог і засобів забезпечення поєднання та взаємного функціонування

законотворчості й політичного плюралізму, реалізація яких націлена на створення умов для здійснення законотворчості й розбудови політичної системи на засадах політичного плюралізму. Ідеолого-доктринальні гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму насамперед представлені широким колом наукових досліджень та ідеологічних положень, які стосуються обґрунтування моделей взаємодії законотворчості й політичного плюралізму, шляхів їх впровадження в життя суспільства й практику здійснення законотворчості. Наявність наукових досліджень питань взаємодії законотворчості й політичного плюралізму відбиває відповідний науковий доробок зазначеної проблематики, що представлений ідеями й поглядами вчених, які надалі становитимуть наукове обґрунтування природи, змісту, сутності, функціонального призначення, стану й шляхів удосконалення взаємодії законотворчості й політичного плюралізму.

Окрім того, ідеолого-доктринальні гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму закріплені в програмно-ідеологічних положеннях, які безпосередньо стосуються їх взаємодії. Насамперед йдеться про різноманітні офіційно затверджені концепції та програми розвитку законодавства, законотворчості, засновані на засадах політичного плюралізму. Наприклад, положеннями Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2015 р. закріплено, що цілями асоціації є в тому числі й забезпечення необхідних рамок для посилення політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес [12], що свідчить про націленість на посилення політичного плюралізму, в межах якого буде посилено політичний діалог, результатом якого має стати прийняття відповідних компромісних рішень, у тому числі й в законодавчій формі. Так само у п. (в) та (с) ст. 444 зазначеної Угоди закріплено, що діалог і співробітництво між Україною та країнами Європейського Союзу відбувається шляхом:

(в) сприяння процесу інституційної розбудови й консолідації організацій громадянського суспільства, в тому числі, серед іншого, лобістській діяльності, неформальному спілкуванню, візитам і семінарам тощо;

(с) забезпечення поінформованості українських представників щодо організації в рамках Європейського Союзу консультацій і діалогу між соціальними й громадськими партнерами з метою залучення громадянського суспільства до політичного процесу в Україні [12].

Зазначені положення Угоди про асоціацію пов'язані в тому числі й із відповідними трансформаціями законотворчості, які передбачені в положеннях Закону України «Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» 2002 р., а саме:

– узгодження пріоритетів адаптації законодавства з основними напрямками правової реформи в державі, Стратегією та Програмою інтеграції України до Європейського Союзу, Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, іншими загальнодержавними й національними програмами;

– поступовим і планомірним наближенням законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

– інтегральною єдністю процесу адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу із загальною нормотворчим процесом в Україні;

– тісною взаємодією Верховної Ради України й Кабінету Міністрів України в процесі адаптації законодавства, координації розроблення та реалізації планів Верховної Ради України й Кабінету Міністрів України щодо цілей, етапів, ресурсів та об'єктів робіт у зазначеній сфері [13].

2. Як наступну групу гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму варто виокремити

організаційно-правові гарантії, тобто комплекс законодавчо закріплених нормативних та / або організаційних умов, вимог і засобів забезпечення поєднання та взаємного функціонування законотворчості й політичного плюралізму, реалізація яких націлена на створення умов для здійснення законотворчості й розбудови політичної системи на засадах політичного плюралізму. За своєю сутністю організаційно-правові гарантії взаємодії політичного плюралізму й законотворчості є комплексом напрямів політичного й законотворчого впливу, що регламентовані нормами права й визначають їх організацію, спільне функціонування та націленість на трансформацію соціально-політичного й правового життя суспільства.

Організаційно-правові гарантії взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в Україні мають багатовекторний характер, виявляються в діяльності різноманітних політичних сил, які представлені у Верховній Раді України, інших політичних сил, які хоча й не представлені в парламенті, водночас відзначаються сильним впливом на механізм законотворчості, виявляються також і в змісті самої законотворчості, яка націлена на впорядкування режиму політичного плюралізму, його розбудови в сучасних умовах розвитку політичної системи в Україні. Наприклад, однією з функцій парламентських комітетів є законопроектна функція (п. 1 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про комітети Верховної Ради України [14]), яка полягає в тому числі й у розробці проектів законів, інших актів Верховної Ради України, а також попередньому розгляді й підготовці висновків і пропозицій щодо законопроектів, внесених суб'єктами законодавчої ініціативи на розгляд Верховної Ради України (п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 12 зазначеного Закону України). Персональний склад комітетів Верховної Ради України визначається самою Верховною Радою України з-поміж народних депутатів, у тому числі з депутатів як представників відповідної політичної сили, представленої в парламенті. Згідно з п. 11 ч. 1 ст. 16 вказаного Закону України, законодавець встановлює обов'язок комітетів під час здійснення законопроектної функції, яка стосується саме прояву правової форми взаємодії політичного плюралізму й законотворчості, вивчати громадську думку, розглядати звернення громадян, об'єднань громадян, будь-які пропозиції, що свідчать про потребу в прийнятті нових законодавчих актів або у внесенні змін до законодавчих актів, і, в разі необхідності, готувати відповідні проекти актів і вносити їх на розгляд Верховної Ради України [14]. Відповідно сформована й висловлена суб'єктами політичної системи думка щодо прийняття нових законодавчих актів або внесення змін до чинних законодавчих актів і буде проявом правової форми взаємодії політичного плюралізму як режиму, де ця законопроектна думка сформована, вільно виражена, яка має бути виявлена відповідним комітетом Верховної Ради України, пропозиції мають бути розглянуті й виражені в подальшій діяльності комітету під час здійснення законопроектної функції.

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 29 зазначеного Закону України передбачена можливість проведення Комітетом Верховної Ради України слухань як форми їх роботи, також і з метою обговорення проектів найважливіших законодавчих актів, з'ясування ефективності реалізації прийнятих законів та інших актів Верховної Ради України з питань, віднесених до предметів їх відання, отримання всебічної інформації щодо питань, які розглядаються комітетом, їх детального вивчення та обговорення. З цією метою комітет наділений правом залучення широких кіл громадськості до участі у визначенні політики держави, розбудови демократичного суспільства [14]. Слід зауважити, що терміни «найважливіші законодавчі акти» й «широкі кола громадськості» є досить абстрактними й невизначеними, що, на нашу думку, є недоліком правового забезпечення проведення слухань комітетами Верховної Ради України,

водночас можливість залучення широких кіл громадськості, а також участь у роботі комітетів представників різних політичних сил, що стосуватиметься обговорення законопроектів, є правовою формою взаємодії законотворчості й політичного плюралізму. Теж саме можливо зазначити й щодо правового забезпечення діяльності політичних партій в Україні. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про політичні партії в Україні» закріплена гарантія для політичних партій в Україні щодо свободи опозиційної діяльності, яка в тому числі містить можливість:

а) брати участь в обговоренні й оприлюднювати й обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні й недержавні засоби масової інформації в порядку, встановленому законом;

б) вносити до органів державної влади України й органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку [15].

Положеннями Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI до організаційно-правових форм взаємодії законотворчості й політичного плюралізму також належать:

а) проведення парламентських слухань у Верховній Раді, що проводяться з метою вивчення питань, які становлять суспільний інтерес і потребують законодавчого врегулювання, водночас на такі слухання запрошуються представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань гро-

мадян, наукових установ, представники громадськості, автор (ініціатор) електронної петиції, які виявили бажання взяти в них участь і подали не пізніше як за п'ять днів відповідну заявку до комітету, що проводить підготовку до слухань (ч. 1 ст. 235);

б) попередній розгляд законопроектів, проектів інших актів у комітетах, на засідання яких може бути запропоновано в тому числі органам державної влади, об'єднанням громадян висловити свою думку щодо доцільності його прийняття, а в деяких випадках їх представники можуть бути запрошені на засідання комітету (ч. ч. 5, 6 ст. 93);

в) подання альтернативних законопроектів представниками відповідних політичних сил, представлених у Верховній Раді (ст. 100);

г) подання пропозицій і поправок до законопроекту народними депутатами України (ст. 116) тощо [16].

Висновки. Перелік і характеристику гарантій взаємодії законотворчості й політичного плюралізму в Україні можливо було б продовжувати, однак ми відзначили найважливіші й принципові. Слід відзначити, що особливості сучасного стану функціонування політичного плюралізму в Україні й практики законотворчості доводять, що виокремлені нами гарантії потребують свого удосконалення, особливо в частині посилення практики їх функціонування. Нині недопустимо лише визнання та правове закріплення вказаних гарантій взаємодії законотворчості й політичного плюралізму, важливо забезпечити їх втілення в практику, сприяти посиленню їх функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96%D0%B2%D1%80/print1419249647141480>.
2. Гарантія. *Словник української мови* : в 11 томах. Том 2. 1971. С. 29. URL: <http://sum.in.ua/s/gharantija>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Погорілко В. Ф. Гарантії правові. *Юридична енциклопедія* / ред. Ю.С. Шемшученко та ін. ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 1 : А–Г. 1998. 578 с.
5. Скакун. О.Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2008. 704 с.
6. Гарчева Л.П., Ярьмыш А.Н. Конституционное право Украины : учебное пособие. Симферополь : ДОЛЯ, 2000. 336 с.
7. Алексеев С.С. Право и перестройка: вопросы, раздумья, прогнозы. Москва : Юрид. лит, 1983. 234 с.
8. Теория государства и права : учебник для вузов / под ред. К.А. Мокичева. Москва : Юрид. лит., 1965. 429 с.
9. Смирнов О.В. Природа и сущность права на труд. Москва : Юрид. лит., 1964. 163 с.
10. Малеин Н. С. Охрана прав личности советским законодательством / отв. ред. А.И. Масляев. Москва : Наука, 1985. 165 с.
11. Лисенков С.Л., Таранов А.П. Гарантії прав та свобод особи і громадянина. *Юридична енциклопедія* : В 6-ти т. / ред. кол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : «Укр. Енциклопедія», 1998. Т. 1 : А–Г. 343 с.
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30 листопада 2015 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82#w18.
13. Про Концепцію Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 21 листопада 2002 р. № 228-IV / *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/228-15>.
14. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04 квітня 1995 р. № 116/95-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0>.
15. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05 квітня 2001 р. № 2365-III / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14?find=1&text=%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82>.
16. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 р. № 1861-VI / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1861-17>.